

Kabeláčová, Tereza

Lotyšská substantivní deminutiva : morfologie sufixů

Linguistica Brunensia. 2013, vol. 61, iss. 1-2, pp. [75]-79

ISBN 978-80-210-6254-2

ISSN 1803-7410 (print); ISSN 2336-4440 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/127150>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

TEREZA KABELÁČOVÁ

LOTYŠSKÁ SUBSTANTIVNÍ DEMINUTIVA MORFOLOGIE SUFIXŮ

Abstract

The article is a survey of Latvian derivative suffixes used for formation of diminutives. The individual suffixes are described with respect to how often are they used, their precise meaning or whether they are used for formation of another words except these with diminutive meaning. Examples and Slavic counterparts, if such can be found, are given. Furthermore the suffixes are classified according to the formants that form them. In addition to the formant -l-, which is characteristic for the Baltic languages, and the -k-, prevalent in the Slavic languages, there are formants -t- and -n-, that are even more productive than those two mentioned formerly. For some of them it's possible to find Slavic counterparts, for others it's not. At the end a synoptic table of suffixes is presented.

Keywords

Latvian; Slavic; diminutive; suffix; derivation

1. V rámci indoevropských jazyků patří lotyština, spolu s litevštinou a vymřelou pruštinou, do rodiny jazyků baltských. Ty mají mnoho podobných rysů v lexikální, fonetické a morfologické rovině s jazyky slovanskými. Jmenné derivační sufixy, k nimž se řadí také deminutivní přípony, o nichž bude pojednávat tento článek, spadají právě do roviny morfologické. Ve flektivních jazycích, a lotyština je vysoce flektivní, bývají deminutiva velmi produktivním derivačním modelem. Pro slovanské jazyky je charakteristický deminutivní formant *-k-*, který je v baltských jazycích spíše okrajový. Pro baltské jazyky je potom typický formant *-l-*, který je ve slovanských jazycích cizí (Zinkevičius 1998, 2–9). Tyto dva zmíněné formanty ale v lotyštině nejsou jediné, se kterými je možné se v deminutivních sufixech setkat, a přípony s jinými formanty jsou dokonce produktivnější. Konkrétně lotyština disponuje následujícími deminutivními sufixy, které jsou zde seřazeny od nejužívanějších po méně obvyklé: *-iņš, -iņa; -ītis, -īte; -tiņš, -tiņa; -sniņa; -ēns; -elis, -ele; -ene; -'uks; -ulis, -ule; -utis, -ute, -uta*. Tento přehled sufixů je uveden podle Frossmanovy práce *Lettische Grammatik* (Frossman 2001), která představuje širší výčet deminutivních sufixů, včetně těch méně produktivních. K Frossmanovu výčtu je ještě přiřazena přípona *-ene*, kterou Frossman neuvádí, nicméně v jiných pracích (Ceplīte, Ceplītis 1997; Endzelin 1923, Rūke-

-Draviņa 1959) je běžně k deminutivním sufixům také zařazena. Tento výčet není vyčerpávající, nezahrnuje například nářeční podoby jednotlivých sufixů, jak to dělá třeba V. Rūķe-Draviņa ve své práci *Diminutive im Lettischen* (1959), to by však na tomto místě bylo na úkor přehlednosti, a pro vytvoření obecné představy o materiálu lotyšských zdobňovacích přípon tento výčet postačuje.

Výše zmíněné sufixy modifikují původní význam slov, a to způsobem, který záleží na konkrétní situaci užití. Tvoří pojmenování, která vyjadřují, že je určitá věc malá, může být malá a současně milá či příjemná, ale také se může naopak jednat o věc velkou nebo může být označení pejorativní (Rūķe-Draviņa 1959, 121, 125).

2. Níže pojednáváme o jednotlivých příponách:¹

2.1 Přípona *-iņš*, *-iņa* je nejproduktivnější lotyšskou deminutivní příponou, která vyjadřuje nejen to, že je pojmenovávaná věc malá, např. *rociņa* „ručka“: *roka*, *mežiņš* „lesík“: *mežs*, *kociņš* „stromek“: *koks*, ale také slouží k vyjádření emocí, tedy toho, že je věc milá či příjemná, například *bēriņš* „děťátko“: *bērns*, *draudziņš* „(zdrob.) přítel“: *draugs*, *māsiņa* „sestřička“: *māsa*. Kromě deminutiv se její pomocí tvoří apelativa: *ciemiņš* „host“, *austriņš* „východní vítr“, *ratiņš* „kolovrat“, a slova s různými dalšími konkrétními významy, např. *sīpoliņš* „odrudá jablek“ ap. (Bielenstein 1863, 280, 305–307; Endzelin 1923, 230–233; Frossman 2001, 245, 247; Rūķe-Draviņa 1959, 122, 185). K tomuto sufixu je možné nalézt slovanskou paralelu *-bn'b* nebo *-bn'a*, z nichž první tvoří substantiva od sloves, adjektiv, jiných substantiv nebo nijak nemotivované výrazy. Pomocí druhého zmíněného sufixu se tvoří podstatná jména od sloves a podstatných jmen (Ambrazas 2000, 107; Sławski 1974, 138–139).

Vedle sufixu *-iņš*, *-iņa* je třeba zmínit také přípony *-tiņš*, *-tiņa* a *-sniņa*, které vznikly jeho rozšířením. Užívají se také hojně a tvoří výhradně deminutiva: *akmentiņš* „kamínek“: *akmens*, *medutiņš* „medík“: *medus*, *uguntiņa* „ohýnek“: *uguns*, *sirsniņa* „srdíčko“: *sirds*, *naksniņa* (zdrob.), „noc“: *nakts*, *zosniņa* „husička“: *zoss* (Bielenstein 1863, 306–307; Endzelin 1923, 231–233; Frossman 2001, 245–246).

2.2 Přípona *-ītis*, *-īte* pojmenovává malé, případně milé či příjemné věci: *brālītis* „bratříček“: *brālis*, *kurpīte* „botička“: *kurpe*, *sunītis* „pejsek“: *suns*. Kromě deminutiv se její pomocí tvoří označení vyjadřující původ: *vācītis* „Němec“, ná-zvy zvířat, např. *sarkankrūtītis* „hýl obecný“, rostlin, např. *kumelīte* „heřmánek“, a řek, např. *Viesīte* (Endzelin 1923, 285–286; Frossman 2001, 245, 252, 254; Rūķe-Draviņa 1959, 238–239; Sławski 1976, 59). Tento sufix má slovanskou paralelu v příponě *-it'b*, která tvoří pojmenování vyjadřující původ či příslušnost k rodu nebo místu a názvy mlád'at, čistá deminutiva i hypokoristika, nomina atributiva, slouží i k asimilaci cizích slov (Ambrazas 2000, 108–109; Sławski 1976, 55–60).

¹ Stejným způsobem již autorka pojednala také o deminutivech litevských (viz KABELÁČOVÁ, T. 2012. *Litevská deminutiva*, *Linguistica Brunensia*, 60, 1–2, 183–187.).

2.3 Sufix *-ēns* tvoří deminutiva, označuje tedy malé, milé a příjemné věci, např. *dēlēns* „synek“: *dēls*, *telēns* „telátko“: *teļš*, *sētēna* „malý dvůr, dvorek“: *sēta*, avšak v některých situacích může nést také pejorativní význam, *Mikēns* „zlý, špatný Miki“. Především se ale užívá pro pojmenovávání zvířecích mláďat, např. *pīlēns* „káče“: *pīle*, *kaķēns* „kotě“: *kaķis*, *cūcēns* „sele“: *cūka*. Kromě toho tato přípona tvoří někdy i označení osob podle původu či příslušnosti: *brālēns* „bratranec“: *brālis* „bratr“, *skolēns* „školák“: *skola* „škola“, *piebaldzēni* „obyvatelé Piebalgy“: *Piebalga*, jména osob, *Madēns* „syn Made“, a názvy obcí: *Lidzēni*. Výjimečně tvoří i názvy nositelů vlastnosti, např. *raibēns* „strakaté tele, strakáč“ apod. (Ambrazas 2000, 110, 169; Bielenstein 1863, 281–282; Ceplīte, Ceplītis 1997, 29; Endzelin 1923, 220–222; Frossman 2001, 246, 249, 252; Rūķe-Draviņa 1959, 219–222). Ve slovanských jazycích tomuto sufixu odpovídá přípona *-ěнь* či *-ěно*, jejíž pomocí se odvozují slova od podstatných jmen, včetně hypokoristik a názvů osob podle jejich původu či bydliště, přídavných jmen nebo sloves (Ambrazas 2000, 110, 169; Sławski 1974, 128–129).

2.4 Přípona *-elis*, *-ele* může kromě toho, že je věc malá, případně milá či příjemná, např. *roķele* „ručka“: *roka*, *sunelis* „psík“: *suns*, *brālelis* „bratříček“: *brālis*, často vyjadřovat také pejorativnost: *zirģelis* „herka“: *zirģs*, *mājele* „chatrč, barabizna“: *māja* ap. Kromě deminutiv tvoří tento sufix také slova, která označují zvířata, *vēdzele* „mník jednovousý“, místa: *tīrelis* „močál“, nomina actionis: *ķibeles* „obtíž, problém“, nomina agentis: *vezele* „tulačka“ apod. (Bielenstein 1863, 308–309, 270–271; Endzelin 1923, 251–253; Frossman 2001, 246, 251, 255; Rūķe-Draviņa 1959, 264–268). Ve slovanských jazycích má sufix *-elis*, *-ele* protějšek v příponě *-el’b*, která se užívá pro odvozování slov od sloves či podstatných jmen, pro tvoření deminutiv a hypokoristik (Ambrazas 2000, 94; Sławski 1974, 108).

2.5 Produktivní je také přípona *-ene*, která se užívá pouze ve tvaru pro rod ženský. Tvoří deminutiva: *gultene* „postýlka“: *gulta*, *ķēvene* „kobylička“: *ķēve*, *kūtene* „(zdrob.) stáj“: *kūta*. Může však vyjadřovat také opovržení, *vistene* „špatná slepička“: *vista*, či to, že je něco naopak velké: *gultene* „velká, ošklivá, špatná postel“: *gulta*. Kromě deminutiv se tento sufix hojně užívá pro tvoření dalších slov, jako jsou názvy rostlin, hub a plodů, např. *rasene* „rosnatka“, *avene* „malina“, *auzene* „čirůvka májovka“, názvy zvířat, *lapsene* „vosa“, názvy věcí, *jērene* „beranice“, názvy míst: *dzimtene* „vlast, rodná země“, a pojmenování osob, *brālene* „bratrova žena, švagrová“ (Endzelin 1923, 218–220; Frossman 2001, 248, 251, 252, 253, 255; Rūķe-Draviņa 1959, 212–217). Slovanská paralela k tomuto sufixu není.

2.6 Přípona *-uks* se uplatňuje pouze ve tvaru pro maskulinum. Vyjadřuje, že je něco malé nebo milé, např. *suņuks* „pejsek, psík“: *suns*, *dēļuks* „synek, syneček“: *dēls*, *bērņuks* „dítě, děťátko“: *bērns*. Může mít ale také pejorativní význam, např. *mēteluks* „roztrhaný, starý kabát“: *mētelis*, její pomocí se tvoří i názvy nositelů vlastnosti, *bēruks* „hnědák“, nebo osobní jména jako *Joducke*, *Masucke* ap. (Ambrazas 2000, 91, 129; Endzelin 1923, 263–264; Frossman 2001, 245–247, 249; Rūķe-Draviņa 1959, 285–286). Ve slovanských jazycích má tento sufix obdobu v příponách *-ькѣ* a *-ькѣ*, které se užívají pro tvoření deminutiv, substan-

tivizaci přídavných jmen a řadových číslovek, dále tvoří nomina agentis, často s expresivním až pejorativním významem, také názvy ptáků a jiných zvířat tvořené podle zvuků, které vydávají. Někdy tento sufix slouží pro přizpůsobení cizích slov (Ambrasas 2000, 91; Sławski 1974, 93).

2.7 Přípona *-ulis, -ule* je v lotyštině jako deminutivní sufix neproduktivní. Dříve se užívala jako prostředek ke zdrobňování osobních jmen a pro pojmenování zvířecích mláďat, např. *Jānulis* „Janek, Jeník“: *Jānis, jērulis* „jehňátko“: *jērs*, případně pro deminuci příbuzenských pojmenování, *tētulis* „tatínek“: *tētis*. Mohla nést také pejorativní význam, *puikulis* „skrček, špunt, malý chlapec“: *puika*. V současnosti tvoří nomina agentis, *raudulis* „uřňukanec“, *snaudulis* „spáč“, nomina actionis: *drebulis* „zimnice“, *dusulis* „kašel“ a apelativa: *burbulis* „bublina“, *irbulis* „pletací jehlice“. Dále tvoří názvy zvířat, *sērmulis* „hranostaj“, *zvirbulis* „vrabec“, názvy rostlin, *neazmirstule* „pomněnka“, názvy nástrojů, *zīmulis* „tužka“, *klausule* „sluchátko“, a názvy nositelů vlastnosti, *bēdulis* „chudák, nuzák“, *mīlulis* „miláček“ atd. (Ambrasas 2000, 96–97, 171; Bielenstein 1863, 270; Endzelin 1923, 254–256; Frossman 2001, 246, 248–249, 252–253; Rūķe-Draviņa 1959, 274). Ve slovanských jazycích je možné pro tento sufix nalézt paralely v příponách *-ul’ a* a *-ul’b*, které tvoří deminutiva a hypokoristika, někdy augmentativa, a další odvozené substantivní tvary od podstatných a přídavných jmen a sloves (Ambrasas 2000, 96–97; Sławski 1974, 110–111).

2.8 Přípona *-utis, -ute, -uta* je rovněž v lotyštině pro deminuci neproduktivní. Uplatňuje se pouze výjimečně u osobních jmen v některých dialektech, například *Grigutis* či *Marute*, a častěji je možné se setkat pouze se jmény *Biruta, Maruta*, nebo s užitím u apelativ jako například *alutis* „pivečko“: *alus* (Ambrasas 2000, 103; Endzelin 1923, 285; Frossman 2001, 246; Rūķe-Draviņa 1959, 243–244). Slovanský protějšek k tomuto sufixu není.

3. Co tedy z přehledu vyplývá? Kromě typického baltského deminutivního formantu *-l-* se v lotyšských deminutivních příponách vyskytuje také formant *-k-*, charakteristický pro slovanské jazyky, avšak velmi významně se uplatňují i další formanty *-t-* a *-n-*, které jsou dokonce produktivnější než první dva zmíněné. Formant *-n-* obsahuje nejužívanější přípona *-iņš, -iņa* a od ní odvozené přípony *-tiņš, -tiņa* a *-sniņa* a dále přípony *-ēns* a *-ene*. Pouze přípony *-iņš, -iņa* a *-ēns* mají své protějšky ve slovanských jazycích, ty však netvoří deminutiva. Formant *-t-* je možné najít v příponách *-ītis, -īte* a *-utis, -ute* a *-uta*, z nichž pouze první, *-ītis, -īte*, k sobě má slovanskou paralelu, která deminutiva tvoří také. Formant *-l-* je obsažen v příponách *-elis, -ele* a *-ulis, -ule*, pro něž existují slovanské paralely, které také slouží k tvoření zdrobňelin. Poslední formant *-k-* je obsažen v příponě *-’uks*, která k sobě má slovanský protějšek tvořící deminutiva.

Synoptická tabulka deminutivních sufixů:

-C- (m./f)	-e-C-	-ē-C-	-i-C-	-ī-C-	-u-C-	-'u-C-
-k-s/-						-'uks
-l-is/-e	-elis/-ele				-ulis/-ule	
-n-s/-		-ēns				
-n-/-e	/-ene					
-ņ-š/-a			-iņš/-iņa			
-t-is/-e				-tīis/-tīe	-utis/-ute	
-t-/-a					/-uta	

LITERATURA

- AMBRAZAS, S. 2000. *Daiktavardžių darybos raida II*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- BIELENSTEIN, A. 1863. *Die lettische Sprache*. Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung.
- CEPLĪTE, B. – CEPLĪTIS, L. 1997. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- ENDZELIN, J. 1923. *Lettische Grammatik*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- FROSSMAN, B. 2001. *Letische Grammatik*. Dettelbach: J. H. Röhl.
- NIKUČEVA, S. 2006. *Česko-lotyšský slovník*. Voznice: LEDA.
- RŪĶE-DRAVIŅA, V. 1959. *Diminutive im Lettischen*. Lund: AB PH. Lindstedts Univ.-Bokhandel.
- ŚLAWSKI, F. 1974. *Słownik prasłowiański*. Tom 1. Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich.
- ŚLAWSKI, F. 1976. *Słownik prasłowiański*. Tom 2. Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich.
- ZINKEVIČIUS, Z. 1998. *The History of the Lithuanian Language*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Tereza Kabeláčová
 Ústav jazykovědy a baltistiky
 Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
 Arna Nováka 1
 602 00 Brno
 Česká republika
 <e-mail: 146513@mail.muni.cz>

